

• KİTAP TANITIMLARI

Karl Marx- Evrensel Zihin (Jacques Attali)

Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM*

Karl Marx- Evrensel Zihin (Karl Marx ou l'esprit du monde)

Jacques Attali

çev. Martı Şahin, M. Işık Durmaz

İstanbul, Turkuaz Kitap, 2010, 432 sayfa

§§§

Cezayir'de doğan sonrasında Fransa'ya giden Yahudi asıllı bir ekonomist, yazar ve siyasetçi olan Jacques Attali zekâsı, geniş ilgi ve kültür alanı, çok yönlülüğü, orijinal bakış açısına sahip birisi olarak biyografi, deneme, roman ve tiyatro oyunları yazmıştır. 30'dan fazla eser yazan Attali neredeyse her yıl bir eser üretmektedir. Burada ele alacağımız kitap onun yazdığı 3 biyografi kitabından biridir. Orijinal diyebileceğimiz bir değerlendirmesi olmamasına rağmen dilinin sadeliği, olayları birbiriyle ilintili şekilde sunması eserin okunmasını ve anlaşılmasını kolay ve zevkli bir hale getirmektedir.

Kitap hemen herkesin ittifak ettiği bir kabulle başlamaktadır: "Hiçbir yazarın bu denli çok okuru olmamış, hiçbir devrimci bu denli umudu bir araya getirememiş, hiçbir ideoloğun metinleri bu denli yorumlanmamış ve bazı din kurucuları hariç hiçbir kişi dünya üzerinde Karl Marx'ın 20. Yüzyılda yarattığına eşdeğer bir etki yaratmamıştır" (s. 9). Sadece bu durumdan dolayı Marx'ın kabul etmeyenleri tarafından bile okunması ve öğrenilmesi gerekir. İlaveten pek çok açıdan devlet ve tarih anlayışımız Marx'ın da kurucularından biri olduğu sosyal bilimler yoluyla şekillenmiştir. Dünya, Marx'ın da üstatlarından biri olduğu gazetecilik aracılığıyla sürekli değişmektedir (s. 10). Ayrıca o, Batılı

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı, e-posta: tyildirim@sakarya.edu.tr

modern insanı oluşturan her şeyin kesişme noktasıdır. Yahudilikten yoksulluğun katlanılmaz bir şey olduğu ve hayatın ancak insanlığın kaderini iyileştirmekle anlam kazanacağı fikrini, Hristiyanlıktan, insanların birbirini seveceği, kurtarıcı bir gelecek idealini almıştır. Rönesans'tan dünyayı rasyonel olarak düşünme tutkusunu, Prusya'dan felsefenin bilimlerin başı olduğu gerçekliğini, İngiltere'den demokrasi aşkını, ampirizm ve ekonomi-politik tutkusunu devralmıştır. Nihayet Avrupa'dan ise evrensellik ve özgürlük aşkını miras almıştır. Üstlendiği ve arasına reddettiği bütün bu miras aracılığıyla evrenselliğin siyasi düşünürü ve zayıfların koruyucusu haline gelmiş veya getirilmiştir. Kendisinden önceki sayısız felsefeci, insanı bütünlüğü içinde düşünmüş olsa bile, dünyayı politik, ekonomik, bilimsel ve felsefi bütün olarak kavrayan bir düşünürdür. Ustası Hegel gibi o da gerçekliğin bütünlüklü okumasını sunmak istemiş ancak farklı olarak gerçekliği Tanrı'nın hükümrانlığında değil insanların tarihinde görmüştür. Bütün disiplin ve dillerde inanılmaz bir bilgi oburluğu sergileyerek son nefesine kadar dünyanın bütünlüğünü ve insan özgürlüğünün güçlerini kavramaya çalışmıştır. Bu anlamda o, kitabın adında da belirtildiği gibi evrensel bir zihindir (s. 10-11). Fakat bunun yanında Marx çok farklı şekillerde tanıtılmıştır; siyasal bir maceracı, her yolu mubah gören bir para avcısı, uysal bir tiran, toplumsal bir parazit veya bir peygamber, dünya dışı bir varlık, büyük ekonomistlerin en önemlisi, sosyal bilimlerin, Yeni Tarih'in antropolojinin ve hatta psikanalizin babası. Onu son Hristiyan filozof olarak görmeye kadar işi vardırırlar da olmuştur. Fakat aslolan komünizmin yeryüzünden silinmiş gözüktüğü, düşüncesinin artık bir iktidar kozu olmaktan çıktığı günümüzde ondan ciddi ve yararlı bir biçimde bahsetmek gerektiğidir (s. 12).

Alışılmış biyografiler gibi bu kitap da Marx'ın anne-babasından hareketle konuyu anlatmaya başlar ve devamında üniversite yıllarını. Fakat konuyu anlatırken dönemin genel bir değerlendirmesini de sunar. Yazar bu dönemi tanımlarken şöyle bir bilgi de verir: "Felsefeye o yıllarda hiçbir Alman üniversitesinde iyi gözle bakılmamaktadır: Prusya hükümeti birkaç yıl önce skandala neden olan genç Profesör Ludwig Feuerbach'a üniversitede ders vermeyi yasaklamıştı. Bu durum Feuerbach'ı, genç eleştirel felsefecileri "Genç Hegelciler" adıyla bir grup altında toplamaya itmiştir. Onlara göre, mevcut haliyle Prusya devletinin hiçbir ideal yanı yoktur ve reforma ihtiyacı vardır. Henüz Hegel'den kopmaya cesaret edememiş olsalar da onu yorumlama hakkını kendilerine tanımışlardı; "Genç Hegelci" olmak özgürlük savaşında siyasal eylemin rolüne inanmak anlamına geliyordu" (s. 31-32). Fakat yazar Hegel zamanında felsefenin nasıl bir etkisi olduğunu ve bu dönemde felsefeye iyi bakmamanın sebeplerini belirtmemiştir.

Hegel o dönemde diğer üniversite öğrencileri gibi Marx'ı da etkilemiştir fakat Marx bir zaman sonra Hegelci düşüncüyü de ötelemeye çalışmıştır. Önce Feuerbach'ı benimsemiş ve Bruno Bauer gibi felsefe profesörü olacağı-

nı düşünmüştür (s. 38). Bunun için doktora tezini hazırlamıştır. Fakat baskı ortamında profesör olamayacağını anladığında gazete editörlüğüne girişmiş fakat gazete daha yayımlanmadan denetlenmeye başlanmıştır. Gazetelerden özellikle dini değerleri eleştiren ve ahlakı tehdit edenler sansüre uğramış hatta "*İlahi Komedya*"nın çevirisinin ilanının "dini konularla ilgili komedya yapılmaz" gerekçesiyle yasaklanmasına kadar gidilmiştir (s. 52). Bu dönemde etkilendiği Feuerbach ve Bauer'den kopmaya başlamıştır. Marx'ın en önemli özelliklerinden birisi Engels hariç uzun süreli dostluklar kuramamasıdır ve bunda büyük ölçüde sorun Marx'tan kaynaklanmaktadır. Söylediklerine katılmak mümkün olmasa da Bakunin, defterlerinde Marx'ı şöyle betimleyecektir; Marx (Engels dışında) hiç arkadaşı olamayacak ve sadece ürkek, bağımlı adamlarla ilişkiye geçebilecek bir despot". Marx'ın kişiliğini ve davranışlarını Yahudiliğine bağlayarak şöyle demektedir; "Birinin ipinin çekilmesini emrettiğinde aşağılıklarının ve alçaklığının sınırı yoktur. Yahudi'dir ve Fransa'da, Londra'da ve özellikle Almanya'da, her yerde bulunabilecek, ödlelik sanatında, iğrenç ve kallesçe imalarda uzmanlaşmış, bu tür Yahudileri, bilgili kişilerin çevresinde bulmak mümkündür" (s. 213).

1842'de insanların zihninde Marx'ın şekillenmesine neden olan *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*' adlı makalesinde, Feuerbachçı çizgide "Hegelci diyalektiği ters çevirip ayakları üzerinde durmasını sağlamak" fikrini, yani kuramsal bir ilkedan yola çıkmak yerine insanların gerçek yaşamlarından yola çıkmak gerektiğini ileri sürer. Marx'a göre, imgelemlerinde Tanrı'yı yaratan insanlardır ve ibadet onları toplumsal taleplerinden uzaklaştırmaktadır. Proletaryanın tarihsel rolünün kapitalizmi yıkmak olduğunu ilk defa söyler ve Hegel'den farklı olarak, tarihi yönlendirenin devlet olmadığını, asıl tarihin devleti biçimlendirdiğini, insanların bir haminin kaprisleri ya da aydınlanmış bir despotun isteği ile değil ancak kendi eylemleri ile özgürleşebileceklerini belirtir. Devrimin "en çok sömürülen sınıf"ın tersine "en özgürleştirici sınıf" tarafından gerçekleştirilebileceğini ileri sürer. Feuerbach'ı, kardeşliğe ihtiyaç duyan insanların, bir topluluğa ait olma duygusu verdiği için dine yatkın olduklarını anlamamakla eleştirir. Doktorklub'daki eski dostlarının aksine dinin insanların içinde yaşadığı toplumsal koşulların çarpıtılmış bir yansıması ve ürünü olduğunu belirtir. "Din, aşağılanmış varlıkların soluğu, ruhsuz bir dünyanın ruhu, tinin dışladığı koşulların tinidir. Din, halkın afyonudur. "Halkın afyonu" olarak din fikri, Moses Hess'ten yola çıkarak oluşturduğu bir formülasyondur; "İnsan, insan için en üstün varlıktır" (s. 62-63). Bu dönemde ayrıca yirmi dört dilde okuyup yazmayı bilmekle böbürlenebilecek Engels ile tanışır. "Marx ve Engels yüzyılımızda Antik dönem şairlerinin resmettiği arkadaşlık idealini gerçekleştirmişti. Aslında ortak birçok düşmanları vardır. Özellikle Alman felsefecileri, Hegel, Bauer ve Max Stirner. Ayrıca çok fazla bilinmese de kitapta ele alınan arkadaşlıklardan bir tanesi de Yahudi kökenli olan Moses

Hess'dir. Karl ve Friedrich'le üçlü oluşturabilecek nitelikte olan Moses Hess Roma ve Kudüs başlığını taşıyan "Yahudilerin Filistin'de Toplanması Çağrısı"nı yayımlar. Siyonizmin doğuşunu haber veren bu belge, İtalyanların ve Almanların kendi ulusal bütünlüklerini oluşturma çabasına girdikleri dönemde ortaya konmuştur. Yazara göre Filistin o dönemde Osmanlı egemenliğindeki "Suriye vilayeti"nin sadece bir kısmını oluşturmaktadır ve bir Yahudi ulusunun orada tekrar varlık göstereceğini düşünmek için geniş bir hayal gücü gerekirdi" (s. 201). Fakat o dönemde bir hayal olarak ortaya konulan bu fikir bir asrı bulmadan devlet şeklinde kendini gösterecektir.

Marx'ın en fazla eleştirildiği konulardan birisi de onun bir işçi olmayıp onların haklarını savunmasıdır. Yazara göre Marx "kol emekçisi değildir fakat bir kafa emekçisidir" (s. 251). Ve bu kafa emekçisi sonunda başyapıtı *Kapital*'in birinci cildini yazmayı tamamlar. Marx, sosyalizmi bilimsel olarak anlatan, değerler ardışık biçimlerini ortaya koyan, servetin ve iktidarın gerçek kaynağını açıklayan ilk kişi olacağını düşünüyordu. Fakat *Kapital*'in aynı zamanda edebi bir eser, bir tür roman ve üretkenlerin hayat vermesiyle yaşayan nesnelere büyüme giriş kitabı olduğunu fark etmemişti (s. 255). Kitabını iki yıl önceki ölümüyle Marx'ı sefaletten kurtaracak miktarda miras bırakmış olan "unutulmaz dost" Wilhelm Wolff'a adanarak eserine gerçekten son noktayı koyar. Tarihin ironisi: *Kapital*, bir mirasa duyulan minnettir (s. 257). Marx'ın eserlerinin genel yapısına baktığımızda şöyle bir manzarayla karşılaşırız: ekonomiden bahsederken karmaşık, politika veya güncel olaylarla ilgili açık ve sade, felsefeye geldiğinde ise ışıltılı.

1871'den sonra Marx'ın hayatı ne mutlu, ne de huzurluydu. Hastaydı ve buyüzdü büyük acılar çekiyordu. Üç çocuğunu kaybetmenin, izlenmenin, ihbar edilmenin, hem sağcılar hem de kendi tarafındaki düşmanları tarafından tedirgin edilmenin, kendisinden şeytan olarak bahseden basın tarafından bazı iftira ve eleştirilere maruz kalmanın acısının yanı sıra, eserindeki (*Kapital*) eksikliklerin ve bunları bitirmenin ne kadar güç olduğunu da farkındaydı (s. 289). Ailesinden gelen ise daha farklıydı. Her şeye isyan eden küçük kızı Eleanor, Yahudilikle ilgilenen ve "köklerini bulmaya" çalışan ailenin tek üyesiydi. Ateist olan babası, küçük kızının, ölen oğlu Edgar'ı hatırlatan hareketleri nedeniyle yumuşuyordu (s. 295). 1875 yılında Karl, Eleanor'la birlikte Karlsbad'e gitti. Orada Yahudi tarihçi Heinrich Graetz'le karşılaştılar. Graetz Yahudi toplumunu tarihsel bir bakış açısıyla ele alan ilk kişiydi. Yahudilik üzerine uzun sohbetler yapan iki adam irtibatı kesmedi. Giderek atalarının diniyle daha fazla ilgilenen Eleanor onların konuşmalarına karıştı. Kızının bir şeylerle ilgilenmesinden memnun olan Karl ona kendi annesinden, babasından ve hepsi haham olan atalarından söz etti. Kızının kimliği hakkında araştırma yapması onu etkilemişti. Onun teizmi Karl'ı heyecanlandırıyor, kızında bilim tanrısına tapan babasını ve oğlunu görüyordu (s. 312). Yazar eserde Yahudilikle ilgili

hemen her ayrıntıya yer vermeye özen göstermiş gibidir. Zira bu bilgilerden bazılarını Marx'la ilgili başka biyografi eserlerinde görmek neredeyse imkânsızdır. Bunun kökeninde Attali'nin de Yahudi olmasının etkisi var gibidir.

Bazı kaynaklara göre, *Kapital*'in birinci kitabının İngilizce tercümesini bitiren Marx, kitabı ithaf etmek için Darwin'e mektup yazmıştır. Darwin bu onuru kibar ve üstü kapalı bir mektupla, ateist veya Hristiyanlık karşıtı bölümü "zihnin özgürleşmesine zararlı" olarak nitelendirdiğinden reddeder. Aslında bu hikâye pek çok biyografi yazarı tarafından doğru kabul edilmez. Darwin bu mektuba başka bir kitapta yanıt verir ve Marx, Darwin'in fikirlerini toplumsal analize aktarılamayacak fikirler olarak görür. Öte yandan, (canlı türlerinin mutasyonuna varan) doğal ayıklama teorisiyle (toplumsal türlerin mutasyonuna varan) sınıf mücadelesi teorisi ve 19. yüzyılın bir başka büyük teorisi olan (maddenin mutasyonuna varan) termodinamik yasası arasındaki ortak noktalar çoktur. Her üçü de (Darwin, Marx, Sadi Carnot) çok küçük değişikliklerin büyük sıçramalar yaratacağını söyler. Her üçü de akan zamanın geri döndürülemez olduğundan bahseder; Carnot'ya göre düzensizliğe, Marx'a göre özgürlüğe, Darwin'e göre uyarlanmış ortama doğru akar zaman. Bu yüzyılın üç dâhisini birleştiren ise özgürlüğün düzensizliklerine uyum sağlama fikridir (s. 323-324).

Marx'ın ölümünden sonra Kautsky ve Engels, Marx'ın kalan notlarından *Kapital*'in II. cildini yayınladılar. Engels'in önsözü aldatıcıdır çünkü şöyle yazmaktadır: "Marx, politik, dini, felsefi veya diğer her türlü ideolojik alanda yürütülen bütün tarihsel mücadelelerin, aslında toplumsal sınıf mücadelelerinin az ya da çok net ifadesi olduğunu belirten kanunu bulan ilk kişidir." Oysa Marx fikirleri ve sanatı sınıf savaşının dışında tuttuğunu her zaman belirtmiştir. Ardından ikinci yalan gelir: "Doğa bilimleri için enerjinin dönüşümü ne kadar önemliyse bu kanun da tarih için o kadar önemlidir." Böylece Engels'in kalemiyle "Marksizm" tartışmasız bir gerçeğe dönüşmüştür (s. 342-343). Bazen dostlar sizi överken ileri gider ve olandan farklı bir şekilde ortaya çıkarırsınız. Bu anlamda Engels sadık bir dost ama Marx'ı başkalaştıran bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğeri Kautsky olacaktır. Muhteşem üçlüyü ise Lenin tamamlayacaktır. Lenin, *Ne yapmalı?*'de öncü partiyi icat ettikten sonra, İsviçre sürgünü sırasında, *Dictionnaire encyclopédique de la société des frères Granat* için Karl Marx hakkında, daha doğrusu "Marksizm" hakkında kırk beş sayfalık bir yazı kaleme yazar. Bu metindeki her şey tahrifattir. Çünkü Lenin için, işçi sınıfının idaresinde işçi ve köylüleri birleştiren Rusya'daki devrimin, dünya devriminin anahtarı olacağını kanıtlamak önemliydi. Devrim Rusya'da işçileri ve köylüleri birleştirerek ve başlarında bir partiyle yapılmalıydı, fakat bu partiyi doğrulamak için Lenin, Engels'i Marx'ın eşiti, en azından onun düşüncesini tercüme eden kişi haline getirerek yapar ve Marx'ın düşüncesiyle ilgisi olmayan Engels'in bir metni bu düşünceleri besler (s. 365). Fakat bu tek sorun

değildir Marx'ın eserlerinin basımında da sorunlar olacaktır. Marx'ın orijinal eserleri ise büyük ölçüde David Riazanov tarafından yayınlanacaktır. Marx'ın yazılarındaki sorunların en önemli sebebinin Riazanov şöyle açıklar: "Bilinen sorumluları Bernstein ve Mehring olan baskı layıkıyla yapılmamıştır. Bugün, mektuplardan en ufak bir bilgi notu bırakmadan çıkardıkları sayısız bölüm yeniden yerine kondu. Bu mektupları kendim bizzat orjinalleriyle karşılaştırdım. Bunların bozmadığı tek bir mektup yoktu. Marx'ın ve Engels'in bazı sert ifadeleri yumuşatılmış veya metinde üstleri çizilmişti. Böylece bu mektuplaşmalar "uslu rahibelerin namelerine benzemişti. Buna karşın Engels'in Marx'a Manchester'dan yolladığı tek bir şilin veya peni atlanmamıştı. Marx'ın dar kafalı bir adam olarak görünmesini engelleyecek hiçbir ayrıntıyı es geçmediler. Mektupların yayıncıları yaşlı Liebknecht'in veya Lassalle'in prestijini kurtarmak için elinden geleni yaparken, Marx'ın özel hayatına en ufak bir ihtiyat göstermediler" (s. 383). Bunun bir sonucu olarak Doğu'da diktatörler kaprislerini meşrulaştırmak için Marx'ı yeniden icat ederken, Batı'da bazıları onu şeytan gibi göstermek ve fikirlerinin değerini azaltmak için biyografisini yeniden oluşturdular. Marx'ı son derece bencil, tahammül edilemeyecek derecede cimri, aşırı tembel, çocuklarına karşı korkutucu derecede sert, dayanılmaz derecede burjuva şeklinde sundular; Marx'ı ateist olmakla veya tam tersi olarak maskeli bir inançlı olmakla suçladılar. Hatta bazıları, onu Tanrı'dan intikam almak isteyen ve insanlığı yok etmek isteyen şeytanın yardımcısı olarak gösterdiler. Bunun izlerini sakalında, yazılarında ve çocuklarının trajik ölümlerinde aradılar (üçü sefaletten, ikisi intihar ederek ölmüştü). Tam tersine bazıları ise –örneğin Paul Lafargue, Friedrich Engels, Karl Liebknecht, Franz Mehring, Boris Nikolayski, Lenin- onun hayatını bir yarı-Mesih'in hayatı olarak anlattılar. İlaveten Katolik Kilise saflarında Marksist doktrinin etkileri hâlâ dikkat çekicidir; temel bir ruhban fonksiyonu ona bağlıdır ve Ekümenik Kiliseler Konseyi bazı "kurtuluş teologları"yla birlikte yerel solcuların siyasi aracı olmuştur. Marx'ın doğumunu gördüğü ve yükselişini önceden söylediği proletarya da onların gözünde yeni bir Mesih gibidir (s. 395-396). Yani Marx bir yandan Mesih yoktur diye bağırırken bir yandan yeni Mesih haline getirilmiştir.

Sonuç olarak eser öncelikli olarak Marx'ın hayatının ve düşüncelerinin sunumunda yapılan hataları vermeye çalışması açısından önemlidir fakat bu yapılırken yazar orta yolu izlemek yerine eleştirdiği savunmacı bir üsluba düşmekten kendini kurtaramamıştır. Genel sunum ise yıl yıl Marx'ın hayatının önemli noktalarını dönemin şartlarıyla ilişkili olarak vermek şeklindedir. Yani ara ara dönemin önemli olaylarını (icat, kitap vs.) belirtmektedir. Marx'a adeta psikanaliz uygulamaya çalışmıştır. Fakat özellikle Marksist düşünce tarihinin ilk dönemlerine tekabül eden neredeyse herkesi genel yönleriyle anlatmak açısından önemlidir. Marx ve sonrasıyla ilgili olarak her mevzudan bahsetmesi kitabın güzelliğini daha da arttırmaktadır.